

Jolanta Doschek
Uniwersytet Wiedeński

O gramatyce polskiego języka poetyckiego¹

W roku 1823, a więc w czasie, kiedy doszło do odkrycia genetycznego pokrewieństwa języków indoeuropejskich (co z kolei doprowadziło do powstania językoznawstwa historyczno-porównawczego), Anton Mihanović, chorwacki poeta, twórca chorwackiego hymnu narodowego, opublikował w jednym z wiedeńskich periodyków artykuł², w którym udowodnił przynależność języków słowiańskich do indoeuropejskiej rodziny językowej (czemu początkowo zaprzeczano). Przynależność ta, jak twierdził Mihanović, dawałaby obecnie Słowianom możliwość ustalenia m.in. tego, o czym i w jaki sposób ich przodkowie myśleli, jak grzeszyli i jak za te grzechy placili, w jaki sposób spędzali życie. Oczekiwania związane z ustaleniami Mihanovicia były ogromne. Jednak w zakresie badań nad mitologią słowiańską nie osiągnęły one wtedy większych sukcesów. Dopiero 140 lat później doszło w tej sprawie do przełomu, kiedy to dwóch rosyjskich językoznawców, Wiaczesław Wsiewołodowicz Iwanow i Władimir Nikołajewicz Toporow udowodnili, że w tekstach słowiańskiej literatury folklorystycznej zawarte są fragmenty prasłowiańskiej pogańskiej poezji sakralnej, które przedostały się do tych tekstów folklorystycznych drogą przekazu ustnego³. Warto tutaj wspomnieć, że

¹ Za informacje związane z zagadnieniem gramatyki języka poetyckiego i za udostępnienie mi wyników swoich prac badawczych związanych z tym tematem dziękuję profesorowi Georgowi Holzerowi (J.K.D.).

² A. v. Michanovich, *Zusammenstellung von 200 Laut und Sinnverwandten Wörtern des Sanskrites und Slawischen*, „Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst“, nr 66 z dnia 2.06.1823, nr 67 z dnia 4.06. 1823, s. 341–344; nr 71 z dnia 13.06.1823, s. 367–371.

³ Por. В.В. Иванов, В.Н. Топоров, *Славянские языковые моделирующие семиотические системы*, Moskwa 1965; tychże, *Исследования в области славянских*

już Jacob Grimm⁴ założył szkołę badań mitologicznych, w której folklor był najważniejszym źródłem przekazu. Wielu uczonych należało do tej szkoły. Ale pomiędzy Iwanowem, Toporowem a Grimmem była wielka różnica – Grimm był przekonany, że pieśni ludowe i bajki już same w sobie są tekstami mitologicznymi z dawnej przeszłości, a w przeciwieństwie do niego rosyjscy uczeni rozpoznali, że w tekstach folklorystycznych znajdują się tylko wbudowane fragmenty tekstów prasłowiańskich, które w pewnych warunkach dają się rozpoznać. Można dzięki temu stwierdzić ogromne podobieństwa pomiędzy językiem poetyckim słowiańskich tekstów folklorystycznych a tekstami pogańskich tekstów sakralnych.

Język poetycki to ogół norm i środków językowych charakterystycznych dla literatury pięknej, zwłaszcza poezji. Stałym wyróżnikiem języka poetyckiego jest dominacja funkcji estetycznej, w przeciwieństwie do innych odmian języka. Tłem dla języka poetyckiego jest język literacki, z którego poezja korzysta, respektując jego normy lub atakując je. Specyficzne właściwości języka poetyckiego to: wysunięcie na plan pierwszy elementów systemu językowego użytych w sposób nowy, niebanalny, zrywający ze schematami, postawionych w okolicznościach niezwykłych; wysoki stopień organizacji wypowiedzi z ogromną rolą ekwiwalentów rytmiczno-wierszowych, paralelizmów, kontrastów itp.; wieloznaczność wypowiedzi na wszystkich poziomach, zwłaszcza leksykalnym (metafory); nieprzekładalność wypowiedzi na inne typy języka⁵.

To znana nam wszystkim definicja języka poetyckiego, często przypominana studiującym i spotykana w wywodach teoretyczno-literackich. W rozprawie tej poruszona zostanie kwestia chyba nieco mniej znana czy też mniej oczywista. Bowiern podjęta zostanie w pewnym stopniu próba powrotu do korzeni języka poetyckiego. Język poetycki ma własną gramatykę, która – naturalnie – nie została stworzona przez poetów. Wywodzi się ona albo z języka potocznego, albo używanego w dalekiej przeszłości. Przy czym nie można po nią sięgać

древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов, Moskwa 1974.

⁴ J.L.K. Grimm – niemiecki językoznawca i literaturoznawca, a także prawnik. Uważany jest za założyciela niemieckiej filologii i nauki o starożytności.

⁵ J. Sławiński, M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, *Słownik terminów literackich*, Warszawa 1989.

bez czasowych ograniczeń. Nie mamy zresztą my, Polacy, możliwości sięgania do gramatyki języka prasłowiańskiego. Stosowany przez autora język poetycki musi być zrozumiały w formie pasywnej i przynajmniej przez osoby wykształcone.

Język poetycki stał się też tematem indoeuropejskim, ponieważ specjaliści w dziedzinie tych języków zaczęli prowadzić badania nie tylko nad językiem codziennym praindoeuropejczków, lecz także nad językiem ich poezji. Chorwacki językoznawca Ranko Matasović⁶, definiując indoeuropejski język poetycki, stwierdził, że jest on tą odmianą języka, którą określa się jako „styl wysoki”, a który na użycie leksyki i składni nakłada określoną ilość specyficznych ograniczeń. Zgodnie z tym, co twierdzi Holzer, to, co jest dzisiaj językiem poetyckim, przedwczoraj było językiem dnia powszedniego i (często) językiem wysokim stosowanym wczoraj. Odnosi się to nie tylko do języka indoeuropejskiego, lecz także do języków słowiańskich. Można mówić o reliktach prasłowiańskiego języka dnia powszedniego w dzisiejszym polskim języku poetyckim.

W tym krótkim artykule chciałabym skupić się na dwóch elementach gramatyki polskiego języka poetyckiego: na zdaniu i na idiomatyce.

Według prawa Wackernagela dotyczącego pozycji, jaką w językach indoeuropejskich zajmują enklityki, te ostatnie opierają się na wyrazach akcentowanych i zajmują drugie miejsce w zdaniu. Zjawisko to można stwierdzić we współczesnych językach indoeuropejskich, np. w wielu językach słowiańskich. W tekście Tomasza Bielawskiego z 1591⁷ roku znajdujemy liczne potwierdzenia prawa Wackernagela. Spójrzmy na fragmenty tego utworu i na występujące w nich formy enklityczne. Już w pierwszym wersie napotykamy na formę „**Ź**rzodlo-**m** z Kościoła ujźrzał”: „m” jest tutaj elementem tworzącym czasownik i znajduje się na drugim miejscu w zdaniu.

Źrzodlo-**m** z Kościoła ujźrzał, wypływając,
Po prawym boku strumień wylewając;
Wszyscy, ile **ich** skropiła ta woda,

⁶ R. Matasović, *A Theory of Textual Reconstruction in Indo-European Linguistics*, Wiedeń 1996, s. 60.

⁷ T. Bielawski, *Procesyja wielkonocna z niektórym śpiewaniem kościelnym tego-ż święta właśnie przełożona*, oprac. P. Późniak i W. Walecki, Kraków 1996.

Zostali zdrowi, padła **jim** pogoda.
 Zbawienie mają i sami to czują,
 I będą mówić wdzięcznie Allelują;
 Wznowcie-**ż** to Panu, jakaż dobroć Jego.
 Bo miłosierdzie bez końca u Niego.
 Jak z przodku była, i teraz się nowi
 Cześć Ojcu z Synem, Świętemu Duchowi;
 Rozbieżala **sie** i trwać będzie ona,
 We wszystkie wieki ani ugaszona

A wodę pędzi źródł krwawo wezwrzany,
 W sobie go trzyma Pan ukrzyżowany;
 W tym-**że** grzech z świata w bystry brzeg upłynął
 I z czartem zginął⁸

Prawo Wackernagela powstało w odniesieniu do języka codziennego, a wszystko to, co od tego potocznego języka odbiega, kontrastuje z nim, jest językiem poetyckim. Przedstawione w *Processyji wielkonocnej* enklityki były w momencie powstania utworu językiem codziennym, ale gdyby pieśń tę przenieść w czasy nam współczesne, byłyby one formami języka poetyckiego. Dzisiaj formy takie można usłyszeć głównie podczas nabożeństw kościelnych, występują one również w pieśniach ludowych śpiewanych po dzień dzisiejszy.

Zajmijmy się teraz krótko drugim elementem gramatyki języka prasłowiańskiego, czyli idiomatyką. O dziedzictwie języka poezji prasłowiańskiej mówimy, jeśli pozwala on uzasadnić wyrażenia językowe młodszej poezji słowiańskiej (zgodnie z definicją mówiącą, że język poetycki ma dłuższe życie niż sama poezja prasłowiańska). Dzięki odkrytej przez wspomnianych już rosyjskich językoznawców Iwanowa i Toporowa, a stosowanej nieco później przez chorwackiego uczonego Radoslava Katičića, metodzie rekonstrukcji pogańskich tekstów sakralnych (opartej na założeniach językoznawstwa porównawczego) jesteśmy w stanie stwierdzić, jak wiele elementów pradawnej frazeologii, głównie dzięki zachowawczemu działaniu folkloru, przetrwało nawet do dzisiaj. Chodzi tutaj o etymologiczną ekwiwalencję badanych fragmentów tekstów tradycyjnych pieśni ludowych

⁸ Tamże, s. 8.

różnych narodów słowiańskich⁹. Tutaj znowu należy odwołać się do Matasovicia i jego teoretycznych rozważań o języku poetyckim (w związku zresztą ze sformulowaną przez niego teorią rekonstrukcji fragmentów prasłowiańskich tekstów). Matasović stworzył teorię do praktycznych działań Katičića nad rekonstrukcjami fragmentów tekstów pogańskich¹⁰. Dzięki tym rekonstrukcjom udało się wskazać, jak (i jakie) elementy prasłowiańskiej frazeologii przetrwały nawet do naszych czasów.

Rekonstrukcja fragmentów tekstów pogańskich przeprowadzana jest przy pomocy prostej metody rekonstrukcji lingwistycznej. Obiektami porównania są słowa-klucze, najmniejsze etymologicznie odpowiadające sobie elementy tekstu. Warunkiem rekonstrukcji jest odnalezienie właściwego odpowiednika znaczeniowego i dźwiękowego. Ważną rolę odgrywa tu także dobranie kontekstów. W taki sposób rekonstruujemy elementy, o których wiemy, że występują w co najmniej jednym konkretnym tekście prajęzykowym. Dzięki tym działaniom udało się zrekonstruować zachowane do dziś głównie w tekstach folklorystycznych, choć nie tylko, elementy frazeologii prasłowiańskiego języka poetyckiego, które nadal są używane (i to niekiedy w tekstach folklorystycznych).

Naturalnie, gramatyka polskiego języka poetyckiego to nie tylko syntaks i frazeologia. To również inne warstwy języka będące przedmiotem badań językoznawczych. Celem tego artykułu jest zwrócenie uwagi na to, że gramatyka języka poetyckiego istnieje i cieszy się niesłabnącym naukowym zainteresowaniem.

⁹ R. Katičić, *Hoditi – roditi. Spuren der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus*, „Wiener Slavistisches Jahrbuch” 1987, t. 33.

¹⁰ R. Matasović, dz. cyt.

Bibliografia

Literatura:

Bielawski T., *Procesyja wielkonocna z niektórym śpiewaniem kościelnym tego-ż święta własnie przełożona*, oprac. P. Późniak i W. Walecki, Kraków 1996.

Иванов В.В., Топоров В.Н., *Славянские языковые моделирующие семиотические системы*, Moskwa 1965.

Иванов В.В., Топоров В.Н., *Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов*, Moskwa 1974.

Katičić R., *Hoditi – roditi*. Spuren der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus, Wiener Slavistisches Jahrbuch, B. 33, 1987.

Matasović R., *A Theory of Textual Reconstruction in Indo-European Linguistics*, Wiedeń 1996, s. 60.

Zusammenstellung von 200 Laut und Sinverwandten Wörtern des Sanskrites und Slawischen, durch A. v. Michanovich, Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst, Montag den 2. und Mittwoch den 4. Juny 1823 (66 und &7), 341–344, Freytag den 13. Juny 1823 (71).

Słowniki

Sławiński J., Głowiński M., Kostkiewiczowa T., *Słownik terminów literackich*, Warszawa 1989.

Streszczenie

Język poetycki ma własną gramatykę, wywodzącą się albo z języka potocznego, albo używanego w dalekiej przeszłości. Autorka skupia się na dwóch elementach gramatyki polskiego języka poetyckiego: na zdaniu i na idiomatyce, ale naturalnie gramatyka polskiego języka poetyckiego to również inne warstwy języka będące przedmiotem badań naukowych.

Słowa kluczowe: język poetycki, gramatyka, zdanie, idiomatyka

Zur Grammatik der polnischen poetische Sprache

Zusammenfassung

Dichtersprache hat ihre eigene Grammatik, die teils aus der Umgangssprache und teils aus früheren Formen der neutralen Sprache stammt. Der Beitrag fokussiert zwei Elemente der polnischen Dichtersprache: den Satzbau und die Idiomatik. Freilich treten dichtersprachliche Elemente auch auf den anderen Sprachebenen in Erscheinung.

Schlüsselwörter: Dichtersprache, Grammatik, Syntax, Idiomatik